

ENCARA SOBRE VALÈNCIA I AUSIÀS MARCH AL SEGLE XVI

1. PRELIMINARS

En un treball meu anterior editat fa poc, la revisió de material ja conegut sobre March al segle XVI em portava a destacar el paper dels valencians com a transmissors de l'obra ausiasmarquiana.¹ Posteriorment, la lectura d'algunes aportacions que s'han generat al voltant de l'aniversari marquian del 1997² i la lectura de nous textos en arxius i biblioteques, necessaris per a realitzar un altre treball molt més complex, que ara recentment ha vist la llum, m'aportaren noves dades que, en part, ja vaig recollir en aquest darrer estudi.³ En efecte, una mirada atenta sobre la cultura a València durant el segle XVI ens permet de situar aquesta ciutat al

1. Vegeu Vicent ESCARTÍ, «Nota sobre l'interés per Ausiàs March al segle XVI», dins *Ausiàs March: Textos i contextos*, a cura de Rafael ALEMANY, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pp. 155-171.

2. Recentment, però, s'ha assenyalat la data de 1400 com a any de naixement del poeta (vegeu Jaume J. CHINER GIMENO, *Ausiàs March i la València del segle XV [1400-1459]*, València, 1997, pp. 197-224). Això permetrà, potser, que una mateixa generació pugui celebrar un centenari dues vegades i amb la sola diferència de tres anys. Tanmateix, si aquestes festivitats aprofiten per a conèixer millor Ausiàs o d'altres autors, tant de bo se celebrassen més sovint.

3. Vegeu Vicent J. ESCARTÍ, *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March (1539)*, València, 1997 [s'acompanya del facsímil d'aquella edició]. Especialment, una bona part de les reflexions que ofereix tot seguit ja es troben allà, al capítol V, pp. 57-63; tanmateix, el fet que a aquesta obra li puguem suposar una circulació més aïna reduïda m'ha portat a publicar-les ací de nou.

mateix nivell que Barcelona en l'interés per l'obra de March,⁴ tot i que la seua concreció siga un tant diferent del que s'esdevingué a la capital catalana.

És coneguda la presència de l'obra de March a la cort dels ducs de Calàbria,⁵ on hi pul·lulen Joan Ferrandis d'Herèdia, Lluís de Milà i Baltasar de Romaní.⁶ Si bé aquestes influències marquianes, al costat de l'edició-traducció de Romaní, ja han estat prou destacades, crec, però, que no s'ha valorat prou la lectura de l'obra marquiana en altres àmbits menys àulics, on el poeta valencià és admirat, i on hi ha, alhora, una veritable preocupació per conèixer millor els seus escrits. És en aquest punt on incidirem, en aquesta aportació nostra.

2. EL MANUSCRIT DE LLUÍS CARRÒS DE VILARAGUT

El 1546, el governador de Xàtiva i batle general del regne de València, don Lluís Carròs de Vilaragut, feia copiar un manuscrit amb obres d'Ausiàs March.⁷ Don Lluís era fill d'un homònim seu diplomàtic, ambaixador a Anglaterra (1509-1515) i a Roma (1518), i també batle del regne de València i governador de Xàtiva.⁸ Aquest, al seu torn, era fill de l'escriptor i poeta Francesc Carròs Pardo de la Casta, autor d'una *Regoneixença e moral consideració contra les persuasions, vicis e forces de amor*, i de diverses composi-

4. Ja ho va afirmar Joan FUSTER, «Vigència d'Ausiàs March», dins *Obres completes*, vol. I, Barcelona, 1991 (3a ed.), p. 242: «En la centúria següent [el segle XVI] van canviar totalment les coses: dos focus ausiasmarquians d'importància, l'un a València i l'altre a Barcelona, apareixen quasi simultanis i treballen de manera eficient».

5. Ho remarcava Joan FUSTER, *op. cit.*, tot assenyalant l'ambient petrarquesc i marquian d'aquella cort.

6. Sobre l'activitat poètica i marquiana d'aquests personatges, vegeu Vicent J. ESCARTÍ, *La primera...*, especialment els apartats II i III.

7. Vegeu la descripció i altres detalls d'aquest manuscrit a Amédée PAGÈS, *Les obres d'Auzias March*, 2 vols., Barcelona, 1912-1914, vol. I, pp. 28-31 i 117-144.

8. Les dades genealògiques provenen de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (vegeu l'entrada Carròs i les que es dediquen a diversos membres d'aquella família valenciana). Vegeu, sobre aquella nissaga, J. MARTÍ FERRANDO, *Poder y sociedad durante el virreinato del duque de Calabria*, 4 vols., tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València, 1993, vol. I, pp. 241-255.

cions poètiques que serien incloses al *Cancionero general* fet imprimir a València per Hernando del Castillo (1511).⁹ De manera que, quan el 1526 fou nomenat batle general del regne,¹⁰ Lluís Carròs de Vilaragut passà a ocupar un dels càrrecs més preheminentes del país, d'acord amb la trajectòria dels seus avantpassats. Però, de més a més, hem de pensar que amb un avi escriptor i poeta i amb un pare a qui podem suposar certs contactes amb els humanistes italians –acompanyà Ferran II i la reina Germana a Nàpols, el 1506, i després fou ambaixador a Roma, tot i que per molt poc de temps–, Lluís Carròs de Vilaragut devia de tenir alguna sensibilitat poètica i no només obeïa els desitjos de dona Àngela de Borja, quan feia copiar el manuscrit amb obra de March.

En aquell manuscrit, de factura molt bella i acurada i actualment a la Biblioteca Nacional de Madrid,¹¹ apareixen, a més de les obres del poeta medieval, un vocabulari –que segueix en bona mesura els publicats a Barcelona el 1543 i el 1545– i un pròleg inicial que conté una «Vida» de March que passa per ser la primera biografia del poeta.¹² En aquest pròleg se'ns informa, entre altres coses, de la

molta affectió y estremada voluntat que la noble dona Àngela Borja y de Carroç de Vilaragut¹³ té a les maravolloses obres del gran poeta y stremat cavaller

9. Vegeu Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. IV, Barcelona, 1985 (4a ed.), pp. 106-109.

10. El document del nomenament es troba a l'Arxiu del Regne de València, *Reial*, 428, ff. 320r-321v.

11. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 3695.

12. Vegeu-la a l'apèndix I.

13. Volem anotar que el nom d'aquesta dama es correspon al d'aquella que fou l'esposa de don Lluís (Àngela de Borja i Llansol de Romaní, segons la *Gran Enciclopèdia Catalana*), una circumstància que no hem vist remarcada enlloc. Certament, al pròleg res no ens pot fer pensar això, tret de l'afixació del cognom de don Lluís al de la dama. Potser que aquest manuscrit fos un regal de don Lluís a la seua futura esposa. O bé responia a un regal fet a una esposa fidel, atés que si fem cas de les paraules del pròleg, don Lluís, abans de compilar aquell manuscrit féu «diligència per molts anys en tot lo que és estat a mi possible, axí per complir los manaments y satisfèr a la voluntat de la dessus dita dama y senyora, per a que de son desig fos complidament satisfeta». En fi, no creiem que tinga massa importància, però si la dita dona Àngela era l'esposa del batle general, en tal cas ens trobaríem davant un cercle «familiar» de lectors de March.

mossén Ausiàs March, enamorada y encesa ardentment en aquelles.

La qual cosa ja ens situa davant una dama lectora de March –o un cercle de dames, potser–, encuriosida, també:

per saber la descendència y origen natural de aquell y hon era nat e criat una persona tan exemplar y de marvellós e angèlich ingeni, art, saber, gràcia y stil de trobar, eloqüència y audàcia de parlar y escriure en vers obres tan profundes y plenes de tot saber y doctrina, y per tenir un libre de verdadera scripció.

Cal assenyalar que no se'ns diu res de les possibles dificultats de la dama en qüestió a l'hora d'enfrontar-se a la llengua de l'obra del poeta senyor de Beniarjó, malgrat que el manuscrit s'acompanye d'un vocabulari. Simplement, dona Àngela sembla que desitja llegir el seu poeta predilecte tan lliure com es puga de «les errors e inadvertències dels impressors, les quals corrompen la escriptura y sentències de les dites obres», com es diu més avall. Al costat d'això, hem de pensar, encara, en la lectura de March que podria haver fet el batle Vilaragut, de qui deduïm que ja feia temps que era aficionat a la persona de March i a la lectura dels seus versos. Vilaragut, en efecte,

hauria vist molt y inquirit axí en saber la descendència y linatge del dit mossén Ausiàs March, com encara en tenir verdadera y original scripció de les obres de aquell, havent legit, vist y regonegut molts llibres antichs scrits de mà per los contemporans ab lo dit auctor, verificant y comprobant los uns ab los altres y ab les dos impresions fetes en Barcelona.

I açò, entre altres coses, ens parla d'una tradició de lectura de l'obra de March a València –amb l'edició i la traducció de Romaní incloses, tot i que no ho esmente, però que sens dubte havia de

conèixer¹⁴ i de l'arribada de les novetats editorials de Barcelona a la capital del regne de València amb certa regularitat.¹⁵ Al costat de determinades informacions privilegiades. Perquè, en efecte, a les edicions de Barcelona de 1543 i 1545 no apareix el nom de l'almirall de Nàpols enlloc, i Carròs de Vilaragut coneix molt bé que aquelles foren impreses per «manament de l'il·lustre admirant de Nàpols, don Ferrando de Cardona».¹⁶

El text inicial del manuscrit del batle general fa després una concisa lloança del «valor y estima, art, stil y eloqüència» de March, que ultrapassa Dant, Petrarca, Juan de Mena i «tots los altres antipassats». I tot seguit ens ofereix una breu síntesi de la vida del poeta. Un treball que aporta poques dades novedoses a nosaltres, potser, però que degué suposar un cert esforç al seu moment. En aquest sentit, hem de destacar que Carròs –o Jeroni Figueres o qui treballàs per ell– recollí notícies d'arxiu, informacions orals i fins i tot «arqueològiques», i aporta un detall que només recentment ha estat confirmat per la crítica moderna: Ausiàs March «fonch cavaller valencià, nat y criat en la ciutat de València».¹⁷ A més de donar el nom dels seus pares i de la seua segona esposa, el situà cronològicament de forma prou correcta:

14. El batle Lluís Carròs e Vilaragut apareix com a testimoni en la *Información sobre ábito de Santiago que pide Baltasar Scrivá de Romaní* (Archivo Histórico Nacional, Órdenes militares, Caballeros de Santiago, exp. 7691, f. 10r-11r) i declara, entre altres coses, que «muy bien le conoce, y que le tiene por hombre de edad de quarenta hasta quarentacinco anyos» «que la casa de Cena es casa principal e antigua en aquel reyno de Cerdenya», en referència a la família materna de don Baltasar de Romaní, i que llavors –1528– «es ausente, pero que crehe que no stá sin cavallo, porque es cavallero que se precia d'estar bien encavalgado».

15. En un document del 1551 es conté informació sobre la venda de llibres, a Barcelona, per part de l'impressor Claudi Bornat, a un cavaller valencià (vegeu Josep M. MADURELL I MARIMON, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona*, Barcelona, 1955, pp. 886-887). La coneixença de les edicions catalanes per part de Vilaragut i dona Àngela, també ho indicarien. Igualment, Onofre Almudéver, en parlar de March, fa referència a les edicions barcelonines (vegeu-ho més avall).

16. Vegeu Vicent J. ESCARTI, *La primera...*, l'apartat IV.

17. Vegeu Jaume J. CHINER GIMENO, «D'un ventre trist exir m'à fet natura. Ausiàs March i el seu naixement a València», dins *Miscel·lània Joan Fuster*, vol. VIII, Abadia de Montserrat, pp. 65-80.

contemporal ab lo rey don Alfonso, rey de Aragó, conquistador del realme de Nàpols, que començà a regnar en lo any MCCCCXVI fins a l'any MCCCCLVII.

En resum, un treball pulcre, el d'aquell manuscrit que, si bé no sembla que anàs destinat a la impremta, acabà arribant-hi. Almenys de forma *indirecta*; és a dir, no a la mateixa ciutat de València ni de mans del batle Carròs de Vilaragut.

Perquè, efectivament, uns anys més tard, el 1555, l'obra literària d'Ausiàs March sí que anava a ser editada a partir d'aquell manuscrit, a cura de Juan de Resa, capellà del rei, i en una ciutat tan allunyada com Valladolid.¹⁸ No pot deixar de sorprendre'ns el fet que aquesta edició, íntegrament en la seua llengua original, sense cap traducció castellana, anava adreçada als lectors d'aquella llengua veïna. Val a dir que en aquells moments no era estrany que els llibres destinats a una cultura concreta s'imprimissen en ciutats remotíssimes o exòtiques –i en serien testimonis antics, entre nosaltres, les edicions del *Psalteri* de Roís de Corella o el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve, fetes a finals del XV a Venècia i destinades als lectors del nostre país;¹⁹ però tot fa pensar que Juan de Resa, en dedicar la seua edició a Gonzalo Fernández de Córdoba, duc de Sesa i de Terranova, i en confegir un «Vocabulario para las obras del poeta»,²⁰ al qual hi afegia dotze regles gramati-

18. *Las obras del poeta mosén Ausias March, corregidas de los errores que tenían. Sale con ellas el vocabulario de los vocablos en ellas contenidos*, Valladolid, Sebastián Martínez, 1555 (entre d'altres, n'hi ha un exemplar a l'Arxiu de l'Ajuntament de Beniarjó, sense signatura encara, un altre a la Biblioteca Universitària de València, incomplet [R-1/43], i un parell a la Biblioteca Municipal de València, Fons Nicolau Primitiu [XVI/193 i XVI/149]. Recentment n'ha aparegut una edició facsímil, a cura de M. Bas Carbonell [València, 1997].

19. Vegeu Joan Roís de Corella, *Psalteri*, a cura de Joan A. López i Quiles i Vicent Ribes i Palmero, Abadia de Montserrat, 1985; i J. Esteve, *Liber elegantiarum (Venècia, Paganinus de Paganinis, 1489)*, a cura de Germà Colón Domènech, Castelló de la Plana, 1988.

20. Sobre els textos que acompanyen l'edició de Resa, vegeu l'apèndix II d'aquest article i l'apèndix IV de Vicent J. Escartí, *La primera...* Vegeu, encara, Germà Colón Domènech, «Ausiàs March interpretat al segle XVI per Juan de Resa i Jorge de Montemayor», dins *Ausiàs March: textos i contextos*, a cura de Rafael Alemany, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València, 1997, pp. 89-116.

cals per tal de fer el text més entenedor, pensava més que res en el lector castellà. Aquell era el públic immediat a qui destinava la seua edició.²¹ D'això, encara, en serien una prova contundent les darreres paraules de les seues regles:

Todo lo sobredicho se ha notado para nuestros castellanos y que del todo ignoran aquella lengua, que con los valencianos y catalanes, ni con los castellanos expertos en ella, no es mi intención hablar, pues lo entienden mejor que yo.²²

Hi havia –o almenys s'hi contemplava–, doncs, la possibilitat dels lectors valencians i catalans, però l'editor, amb aquelles poques recomanacions, considerava que la llengua d'Ausiàs podria ser suficientment entesa pels seus compatriotes.

Queda encara per resoldre de forma satisfactòria i documentada la qüestió de com arribà el manuscrit de don Lluís Carròs a la ciutat castellana. Tot apunta, però, que l'intermediari fou el bisbe d'Osma i humanista valencià don Honorat Joan,²³ encara que en mans d'aquest se suposa que hi hagué també un altre manuscrit.²⁴ Aquest preceptor de Felip II i del seu fill, el malfadat príncep Carles, sembla que acostumava a llegir als seus nobles deixebles els versos de March, i a traduir-los públicament, a la cort. Almenys així ho recull el cronista Escolano, tot i que no diu d'on. Per a aquells cortesans encuriosits, encara, hauria compost el vocabulari «catalán» –com s'hi qualifica la llengua de March– que acompanyarà les obres marquianes en l'edició de Juan de Resa.²⁵

21. També ho creu així Amédée PAGÈS, *Les obres d'Auzias March*, 2 vols., Barcelona, 1912-14, vol. I, p. 73.

22. Les regles esmentades es poden consultar a Vicent J. ESCARTÍ, *La primera...*, pp. 293-294.

23. Sobre aquest personatge, vegeu M. I. del CAMPO MUÑOZ, *Honorato Juan: humanista, maestro de príncipes y obispo de Osma*, Sòria, 1986.

24. Es tracta del manuscrit C. Vegeu Amédée PAGÈS, *op. cit.*, vol. I, pp. 18-20.

25. Gaspar ESCOLANO, *Segunda parte de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, València, Pere Patrici Mei, 1611, col. 1699, on es pot llegir que Honorat Joan «se preciava de declararle en castellano a muchos curiosos cortesanos que acudían a oyrle».

Una altra possible motivació per què es féu aquella edició a la ciutat castellana l'ha apuntada recentment Eulàlia Duran. Aquesta investigadora indica que seria la duquessa de Somma qui «degué encomanar la tasca al seu jove germà el duc de Sessa».²⁶ Ara bé, si això fos cert, no s'explica massa bé per què eren clarament atacades les edicions barcelonines, tant al privilegi d'impressió («las avíades sacado de exemplares más verdaderos que estaban en la impresión que de las dichas obras se avía hecho en Barcelona») com a l'epístola que féu el capellà Resa al duc, en què aquell afirma:

aviendo pues yo de sacar a la luz Ausias March, más castigado, y enmendando el que los años passados se imprimió en Barcelona, acrecentado con algunas cosas que al otro faltava.²⁷

En qualsevol cas, la connexió del duc de Sessa amb la cort dels ducs de Somma ens assenyala una altra via d'arribada de la poesia de March a les terres de Castella; i si donem per vàlida la lectura dels versos marquians a Valladolid pel bisbe Joan, ja no costa d'entendre la presència del manuscrit en aquella ciutat. Ni l'interés almenys nominal d'una part de la noblesa local –o de pas– i els estaments poderosos, destinataris, en principi, d'una edició com aquella. De fet, abans d'imprimir-se, Honorat Joan va ser l'encarregat de supervisar el «libro», com diu el privilegi d'impressió que se li atorgà a Juan de Resa i que va ser publicat a la mateixa edició.²⁸ Una edició que va eixir, per altra banda, del taller del tipògraf Sebastián Martínez, el qual degué ser dels més importants de la ciutat durant aquell període, si tenim en compte la mena d'obres que estampà, moltes d'elles fruit de disposicions

26. Vegeu Eulàlia DURAN, «La valoració renaixentista d'Ausiàs Marc», dins *Homenatge a Arthur Terry*, vol. I, Abadia de Montserrat, 1997, pp. 99-100. Aprofite aquesta nota per a regraduar a l'autora que em fes arribar una còpia d'aquest treball quan encara es trobava en premsa.

27. Vegeu aquests textos de l'edició vallisoletana a l'apèndix II.

28. Vegeu l'apèndix II d'aquest article.